

B.A. II SEM

संस्कृती आणि समाज

संस्कृतीचा अर्थ

- संस्कृती हा मानवी समाजाचा मानवनिर्मित भाग आहे. व्यक्ती–व्यक्तींच्या आंतरक्रियेमधूनच संस्कृतीची निर्मिती होते.
- व्याख्या :
- एडवर्ड टायलर : समाजाचा एक सदस्य म्हणून मानव जे ज्ञान, कला, श्रद्धा, नितीतत्वे, कायदे, परंपरा इत्यादी अनेक गोष्टी संपादित करतो त्या सर्वांच्या संमिश्र एकीकरणास संस्कृती असे म्हणतात.
- राल्फ लिंटन : संस्कृती ही शिक्षित वर्तन प्रकार व त्या वर्तनप्रकारांच्या फलांची संघटित समग्रता होय.
- हरस्कोव्हिटस् : संस्कृती हा वातावरणाचा मानवनिर्मित भाग आहे.
- बोगार्डस् : समुहाच्या कार्य आणि विचार करण्याच्या सर्व गोष्टी म्हणजे संस्कृती होय.
- डॉ. इरावती कर्वे : मानवी समाजाची डोळ्यांना दिसणारी भौतिक वस्तुरूप निर्मिती व डोळ्यांना न दिसणारी परंतु विचारांना आकलन होणारी मनोमय सृष्टी म्हणजे संस्कृती होय.

संस्कृतीची वैशिष्टे :

- 1. संस्कृती मानवनिर्मित आहे
- 2. संस्कृती अमूर्त आहे
- 3. संस्कृती शिक्षित व्यवहार आहे
- 4. संस्कृती हस्तांतरित होते.
- 5. संस्कृती परिवर्तनशील आहे.
- 6. संस्कृती संचयशील आहे
- 7. संस्कृती सामायिक आहे.
- 8. संस्कृतीचे स्वतंत्र अस्तित्व आहे.
- 9. संस्कृती समूहासाठी आदर्श असते
- 10. संस्कृती मानवी गरजांची पूर्ती करते
- 11. संस्कृती प्रतिकात्मक आहे

संस्कृतीची मूलतत्वे

- 1. बोध :
 - स्वतःच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी मानवाने ज्या गोष्टींची निर्मिती केली त्याचे प्रथम त्याने ज्ञान संपादन केले. भौतिक व सामाजिक सृष्टीबाबत जो बोध मानवाला होत गेला त्याविषयीचे ज्ञान त्याने संपादन केले. आधुनिक काळात औद्योगिक, तांत्रिक ज्ञानाचा बोध मानवाला होत गेला. त्या ज्ञानाचा त्याने संग्रह करून त्याला विशिष्ट सामाजिक अर्थ प्रदान केला.
- 2. विश्वास :
 - समाजात प्रचलित झालेले विविध विश्वास हे मानवी जीवनाच्या विविध पैलूंशी संबंधित असतात. आत्मा, परमात्मा, भूत-प्रेत यासंबंधीचे विश्वास. आदिवासी लोकांचे देवी देवतांसंबंधीचे विश्वास.
- 3. प्रमाणके व मूल्ये :
 - प्रमाणकांना सांस्कृतिक संदर्भ असतो. सदस्यांच्या वर्तनाला दिशा देण्याचे कार्य. वर्तनावर नियंत्रण ठेवणे.

संस्कृतीची मूलतत्वे

- 4. संकेत किंवा प्रतिके :
- प्रतिकांमधून वर्तमान, भूत आणि भविष्य काळातील वस्तु, घटना आणि निर्देशांचा बोध होतो. धर्माचे प्रतिक, राष्ट्राचे प्रतिक, पवित्र-अपवित्र संबंधिचे प्रतिक.
- 5. तंत्रज्ञान :
- मानवाने केलेल्या तांत्रिक प्रगतीला आणि भौतिक विकासाला सांस्कृतिक अर्थ प्राप्त होतो. व्यक्तीच्या औपचारिक संबंधावर, धार्मिक व सांस्कृतिक जीवनावर संस्कृतीचा प्रभाव. तंत्रज्ञानामुळे सांस्कृतिक तत्वांमध्ये मोठे परिवर्तन.

संस्कृती आणि व्यक्तीमत्व विकास :

- अब्रहम कार्डिनर या मानवशास्त्रज्ञाच्या मते – व्यक्तीचे व्यक्तीमत्व संस्कृती सापेक्ष असते.
- अब्रहम कार्डिनर आणि राल्फ लिंटन – हा संबंध आदिवासी जमाती आणि आधुनिक मानव यांचा तुलनात्मक अभ्यास
- व्यक्तीमत्वाचे निर्धारक घटक –
 1. भौतिक वातावरण
 2. आनुवंशिकता
 3. संस्कृती
 4. विशिष्ट अनुभव
- व्यक्तीमत्व हे संस्कृतीचे व्यक्तीगत स्वरूप तर संस्कृती हे व्यक्तीमत्वाचे सामूहिक स्वरूप.

संस्कृती आणि समाज

- 1. संस्कृती आणि समाजाची जडणघडण :- संस्कृतीची निर्मिती समाजाद्वारे होते. आणि समाजाची जडणघडण त्या संस्कृतीनुसार होते.
- 2. सांस्कृतिक परिवर्तन :- समाजात व्यक्ती नवनवीन शोध लावतात. नवीन ज्ञान मिळवतात. त्यामुळे सांस्कृतिक परिवर्तन घडून येते. हे परिवर्तन समाजातील लोक स्विकारतात. अशाप्रकारे समाज आणि संस्कृतीचा संबंध आहे.
- 3. सामाजिक व्यवहाराचे निर्धारण :- समाजातील संस्कृतीद्वारे व्यक्तीचा दर्जा आणि भूमिकांचे निर्धारण होते. व्यक्ती आपली भूमिका पार पाडतांना त्या मूल्यांचे जतन करतो.
- 4. संस्थांचे निर्धारण :- प्रत्येक समाजातील सामाजिक संस्था तेथील संस्कृतीनुसार कार्य करतात. संस्कृती सामाजिक संस्थांचे निर्धारण करते.

संस्कृती आणि समाज हे परस्परसंबंधित आहेत संस्कृतीनुसार समाजाची जडणघडण झालेली आढळते.